
INTERNACIONÁLNÍ SPOLUPRÁCE ANTIFAŠISTŮ V TÝLU NACISTICKÉHO NĚMECKA V DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

FRANTIŠEK MAINUŠ

Po nekonečných šesti letech umlkly před osmadvaceti roky zbraně. Skončila jedna smutná, v lidských dějinách tolikrát se opakující kapitola. Dozněly poslední výstřely války, svým rozsahem světové, v pořadí již druhé. Milióny obyvatel ze všech evropských i mimoevropských zemí si oddychly. Konečně přišel vytoužený mír a s ním počátek nového života. Z poraženého Německa odjížděly všemi prostředky – vlaky, automobily i pěšky – statisíce zavlečených osob z různých zemí. Loučli si tiskli si ruce občané z Norska, Francie i Belgie s Polákem, Čechem či Ukrajincem. Hovořili různými jazyky, ale jejich myšlení nejen v poslední den pobytu na německé půdě, ale i dříve bylo jednotné. Byli spojeni pevným poutem odporu proti fašismu.

V následujících letech vyšly četné knihy a studie o druhé světové válce. Více či méně byly osvětleny různé stránky vývoje, rozličné problémy. Byly napsány knihy o zločinech, jichž se dopustil nacismus všude tam, kam zasáhla jeho rozpínavost. Byly napsány četné práce o boji národů proti fašismu i o velikých obětech, jichž si tento boj vyžádal.

Stále se však vyskytují bílá místa v poznání onoho období nabitého událostmi. Jednomu takovému problému, poměrně málo známému, je věnována i tato úvaha o vytváření neviditelné fronty odporu obětmi nacistického „nového pořádku“, občany různých národů zavlečenými do táborů v Německu.

Třetí říše se za války změnila v zemi táborů. U každé továrny, v každém městě i na vesnicích vznikaly tábory všech druhů a všech kategorií. Do Německa přijížděly bez přestání transporty s muži a ženami ze západu i z východu. Jen z tzv. protektorátu poslaly okupační úřady na německé území přes půl miliónu Čechů na práce do továren a dílen. Statisíce Poláků, Francouzů, Belgičanů, Holanďanů, občanů SSSR a jiných států naplnily německé zbrojovky a tisíce táborů v jejich blízkosti.¹

Brutální potlačovací aparát vytvářel další a další tábory s posláním izolovat a fyzicky zničit každého skutečného i potenciálního protivníka. Hustá síť koncentračních táborů, jimiž bylo německé území a částečně i okupované země doslova přeplněny, je dostatečně známa. Milióny novodobých otroků, hovořících všemi jazyky, staly se nedobrovolnými obyvateli země, jež byla Goebbelsovou propagandou nazývána „jádro nové Evropy“.

¹ O použití cizinců v nacistickém válečném hospodářství viz např. L. Homze, *Foreign Labor in Nazi Germany*, Princeton, 1967. Osudem Čechů na německém území se zabývá práce F. Mainuše, *Totální nasazení* (Češi na pracích v Německu 1939–1945), Brno 1970.

Na procesu s hlavními válečnými zločinci před mezinárodním vojenským tribunálem v Norimberku bylo na základě dokumentů konstatováno, že do Německa bylo za války zavléčeno více než 10 miliónů civilních občanů a další desetitisíce válečných zajatců. Kromě nich tu byly statisíce vězňů v koncentračních táborech. Tvzení, že nacistické Německo bylo zemí táborů a věznic, není tedy nijak přehnané.²

Obrovská masa cizinců, „ausländerů“, jak se jim běžně říkalo, vězňů v koncentračních táborech i válečných zajatců, znamenala vážné nebezpečí pro obrovské zázemí německé říše. Toho si byli dobře vědomi příslušní činitelé. Známý vedoucí funkcionář bezpečnosti R. Heydrich už na počátku války, kdy začaly přijíždět první transporty s polskými občany, ale také s Čechy, dal pokyn k vypracování soustavy nařízení. Na jejich základě byli cizinci stále sledováni a jakýkoli pokus o odpor byl hned v zárodku likvidován.³

Nacistické orgány dělily příslušníky evropských národů do několika skupin podle „rasové hodnoty“. Na nejnižším stupni byli od počátku Poláci; po přepadení SSSR se k nim přiřadili občané tohoto státu, kteří se dostali do moci nacistů. Poláci a sovětští občané museli nosit zvláštní označení, aby je bylo možno snadněji hlídat a izolovat. Veliké rozdíly existovaly i pokud šlo o stravování a ubytování, pracovní podmínky a zásahy bezpečnosti. Rasově „méněcenní“ příslušníci východních národů, zvláště občané SSSR a Poláci, byli až na nejspodnějším žebříčku a jejich postavení bylo daleko horší než postavení jejich kamarádů z jiných zemí. Také sovětští váleční zajatci byli v očích nacistických orgánů lidmi bez jakékoli ochrany a byli vystaveni nejkrutějšímu režimu ve všech táborech i na pracovištích.⁴

Když do Německa začaly proudit statisícové masy cizinců (bylo to zejména od počátku roku 1942), měli nacisté k dispozici početnou armádu pracovních sil, ale současně byli plni starostí, aby se z této obrovské masy nestal hrozný trojský kůň. Sebemenšímu pokusu o odpor hodlali čelit drastickými zásahy. Současně však zvýšili své úsilí a působili na tuto různorodou masu propagandisticky. Vznikla známá Goebbelsova teorie, neustále opakovaná propagandistickými prostředky, o „boji evropských národů proti silám bolševismu a prohnilé západní demokracie“ za tzv. novou Evropu.

Dokud měly německé armády úspěch, dokud pod jejich údery klesala jedna země za druhou, dokud se pod bombami jejich letadel hroutila města v Polsku, Anglii, Jugoslávii a SSSR, používaly nacistické orgány vůči pracovním silám z cizích zemí spíše hrozeb než propagandy. Ale neúspěchy na frontách se množily od zimy 1941–1942 po porážce u Moskvy a zvyšovaly nervozitu na nejvyšších místech. Mnozí nacističtí představitelé si uvědomovali nebezpečí, které může vzejít z obrovské ne-

² *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof*, sv. 15, str. 143 n.

³ Z. Konečný—F. Mainuš, *Pracovní nasazení Poláků v okupovaném pohraničí Československa za druhé světové války*, Slezský sborník, 1963, č. 4.

⁴ Z. Konečný—F. Mainuš, *Die Nationalitätenpolitik der Nazis gegenüber den Kriegsgefangenen und Fremdarbeitern*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, C 11, 1964.

přátelské masy cizinců. Měli více než dostatečné doklady o pravém smýšlení těchto lidí. Nedělali si žádné iluze o jejich skutečném postoji.

Ani mezi vězni strašných koncentračních táborů s režimem tak krutým, že v dějinách lidstva, plných násilí a surovosti, se stěží najde obdoba, necítila se vedení táborů jistá a snažila se všemi prostředky vytvořit hráz dostatečně pevnou, aby odolala všem pokusům o odpor těch nejobožejších. Dělal se vše, aby ve věznicích byl zdeptán sebemenší stín touhy po životě, aby se vězni smířili se skutečností, že z koncentračního tábora není úniku. Systém v těchto táborech směřoval k tomu, aby vězni byli poniženi a aby v nich byla udušena i pouhá vzpomínka, že kdysi před příchodem do tábora byli lidskými bytostmi. Pocit naprosté bezmoci proti každému druhu teroru měl zlomit i ty nejstatečnější a učinit z nich poslušné bytosti bez samostatného myšlení.

Ze zpráv docházejících z různých bezpečnostních i jiných orgánů, můžeme vyčíst, že se nacisté obávali hrozby, vycházející z této na první pohled beztvaré masy utlačených obětí. Byly tyto obavy nadsazené či takové nebezpečí bylo reálné? Na tuto otázku literatura zatím nedává dostatečnou odpověď. Ani v tomto krátkém zamýšlení nemůžeme se věnovat všem stránkám života, myšlení a činů oněch miliónů lidí z pracovních, zajateckých a koncentračních táborů. Pokusíme se aspoň poukázat na některé problémy.⁵

V táborech, v pověstných „lágrech“, v nichž žili civilní občané z okupovaných zemí, v táborech pracovních a výchovných, zajateckých i koncentračních, soustředil se ve zcela nenormálních podmínkách na kratší či delší dobu kolektiv lidí různého věku, původu, zaměstnání, náboženství a politických názorů. Byl to kolektiv nesourodý i pokud šlo o jazyk. V těžkých a nejtěžších podmínkách, v atmosféře strachu a teroru vrcholícího v trestních a koncentračních táborech vyvinul se vedle sebe zvláštní způsob života se všemi specifickými rysy charakteristickými pro život ve válečném Německu. V tomto prostředí se zcela skrytě, nenápadně, formovala společná protifašistická fronta složená z obětí nacistického režimu. Nikdo ji neřídil, nikdo nedal povel k jejímu vzniku.

Onu masu lidí, hovořících různými jazyky, spojoval odpor k nacismu a sympatie s těmi silami, které proti němu bojovaly. V tomto prostředí žily také desetitisíce našich občanů. Mezi nimi mnoho mládeže. Byli to zvláště příslušníci tzv. ročníkových akcí. V roce 1942–1943 byli nejdříve vysláni z protektorátu mladí chlapi narození v letech 1918–1922. O několik měsíců později odjížděly vlaky s chlapy a děvčaty z ročníku 1924. Kromě nich vysílaly pracovní úřady bez přestání v rámci totální mobilizace mladé dělníky, studenty i zemědělce do všech koutů německé říše.⁶

V táborech Češi bydleli, žili a v továrnách pracovali s lidmi z Francie,

⁵ Mnohem více pozornosti bylo v literatuře věnováno koncentračním táboreům a hnutí odporu v nich než táboreům válečných zajatců nebo civilních dělníků, nadsazených v rámci totální mobilizace na německém území. Z množství literatury o hnutí odporu v koncentračních táborech viz např. M. Moulis, *Neviditelná fronta*, Praha 1970. Tam je uvedena další literatura. O životě v zajateckých táborech viz knihu Z. Konečného – F. Mainuše, *Obozy jenieckie na Górnym Śląsku*, Katovice 1969.

⁶ Z ročníků 1918–1922 bylo odesláno asi 70 000 osob. Z ročníku 1924 okolo 30 000 chlapců a děvčat. F. Mainuš, *Totální nasazení*, str. 69 n.

Polska, Belgie i dalších zemí. O mnohých dosud málo věděli, neznali jejich způsob života ani jejich mentalitu. Není divu, že v takových kolektivech, při denním styku na pracovišti i mimo ně, vyvíjely se kamarádké a přátelské vztahy. Často byly velmi hluboké a trvalé. Solidarita jako základ takového soužití byla mocným činitelem, jemuž se nacisté marně snažili čelit oživováním reminiscencí nevraživosti mezi některými národy z minulosti. Ani umělé vyvolávání svárů poskytováním úlev jedněm na úkor druhých nemohlo rozvrátit pocit solidárnosti mezi osobami nejrůznějšího původu a vlastností.

Pro každého, ať hovořil jakýmkoli jazykem, byl pobyt a denní styk v takovém prostředí nejen zkouškou charakteru, ale i školou života. Seznamoval se s lidmi, jazykem, zvyky a politickými názory občanů z nejrůznějších zemí.

Někteří nacističtí propagandisté zdůrazňovali, že v tomto zmatení jazyků v táborových městech, v nichž byli zastoupeni příslušníci mnoha států a národů, je zárodek „nové Evropy“. Němčina měla být integračním základem těchto snů. Jeden z nacistických přísluhovačů, vyjadřující se česky, napsal do týdeníku Český dělník tyto věty: „Při návštěvě českých dělníků v říši jsem si uvědomil skutečnost, že různé národnosti se dorozumívají německy. Je to krásný symbol evropského dorozumění, evropské sounáležitosti. V lágrech je touto společnou základnou německý jazyk. V nové Evropě to bude Velkoněmecká říše, kolem níž se soustředí evropské národy. Kdo říši nevěří, může se snad ještě nějaký čas přizívat beztrestně. A pak přijde konec a bude smeteno vše, co stojí v cestě novému vývoji, novému životu.“⁷

Němčina byla skutečně dorozumívacím jazykem. Ovšem z pouhé nutnosti. Nestala se nikdy vnitřním poutem mezi příslušníky evropských národů. Tím se stal antifašismus. Obraz každodenního utrpení, zločiny nacismu viděné v nejkruťější podobě, hrůzy války, to vše bylo příznivou půdou pro hluboké zakotvení antifašistických názorů i u lidí ovlivněných dosud z domácího prostředí názory nezřídka silně pravicovými.

V táborech i na pracovištích se vedly politické debaty. V nich se nezkoušeli, zvláště mladí, dovídali mnoho nových poznatků z práce a života lidí z jiného prostředí. Ze vzpomínek nasazených Čechů jsou známy mnohé příklady, jak se seznámili s německými, francouzskými i jinými komunisty. Někde u stroje, v koutku dílny, při pivě v hostinci, kam chodili jen cizinci, otvíralo se opatrně nitro starých německých komunistů před mladými Čechy. Také mezi nasazenými z protektorátu byli příslušníci komunistické strany a ti pomalu, jak to velela opatrnost, působili na své krajany. Někdy stačila malá zmínka, narážka, aby druhý pochopil, aby se zamyslel. Tato drobná, mravenčí práce, měla obrovský význam.

Antifašismus za druhé světové války měl jednoznačně levicový směr. Vývoj války byl tomu více než příznivý. Když vstoupil do války Sovětský svaz, nastala v tomto velikém zápolení nová etapa. V mezinárodních vztazích měla nedožrnný dosah protifašistická koalice, v níž vedle sebe stály země s různým společenským zřízením. Dřívější antikomunismus a antisovětismus, které v předválečné době a na počátku války ovládaly vztahy

⁷ Český dělník, 1943, č. 15.

kapitalistických velmocí k SSSR, ustoupily pod tlakem nutnosti reálné politiky spolupráce v boji se společným nepřítelem.

Boj proti nacistické vojenské moci, vedený národy SSSR, vyvolával velkou pozornost v zemích protifašistické koalice a zejména u národů porobených nacismem. Zprávy docházející ze vzdálených východních bojišť o obrovském úsilí obyvatelstva, vojáků i civilistů zadržet nepřítele, o statečné obraně měst i vesnic, o boji partyzánů, o nesmírných obětech, to vše sledovaly milióny na celém světě s neutuchající pozorností a s nadějemi. První vítězství u Moskvy v zimě 1941–1942 a zvláště drtivá porážka nacistických armád ve Stalingradě nesmírně pozvedly popularitu SSSR a jeho statečného obyvatelstva. Zvýšil se také zájem o zřízení a ideologii státu, jenž se nerozsypal jako domek z karet a jenž zdaleka nebyl oním kolosem na hliněných nohou, jak halasně vytrubovala po dlouhé měsíce nacistická propaganda.

Ve Spojených státech stejně jako v Anglii a v jiných zemích stoupla nesmírně popularita SSSR a mnozí lidé se začali blíže o tuto zemi zajímat. Ale zvláště v okupovaných státech byl boj sovětských národů nesmírným povzbuzením, nadějí na porážku nacistického okupanta a posilou v boji proti němu. Všude, od jugoslávských hor až po pobřeží Francie, sílilo hnutí odporu.

V protektorátě po zprávách o přepadení Sovětského svazu se začalo hnutí odporu také aktivizovat v dosud nebyvalé míře. Na mnoha místech vypukly stávkové. Silnou odezvu mělo heslo Pracuj pomalu. Počet sabotáží velmi vzrostl. Výkonnost českého dělníka klesla podle nacistických zpráv o 15–20 %. Došlo k diverzním akcím zejména v dopravě. Odbojové organizace vedené komunisty nalézaly širokou podporu mezi obyvatelstvem. Nebezpečným rysem pro okupační aparát byla skutečnost, že to byla komunistická strana, která v krátké době dovedla zaktivizovat silné hnutí odporu. Prosovětské sympatie se v té či oné formě dotkly všech vrstev obyvatelstva, které po zklamání tolika nadějí doufalo, že nyní bude nacismus zcela poražen.

Události v protektorátě znepokojily nacistické vedení natolik, že vyslalo do Prahy jednoho ze svých nejzkušenějších a nejtvrdších funkcionářů Reinharda Heydricha, aby tento prostor pacifikoval a nastolil pořádek. Výsledek jeho činnosti je dostatečně znám.

Od června 1941 sledovaly statisíce cizinců na německém území s napětím počátek obrovského zápasu, rozvíjejícího se na obrovských prostorách Sovětského svazu. Příslušníci evropských národů, ať už to byli civilní dělníci nebo vězni, upínali na východ své naděje. Přišlo první setkání s obyvateli hrdinné země. Již koncem roku 1941 začaly do Německa proudit vlaky s obyvateli SSSR, válečnými zajatci i civilním obyvatelstvem, s muži a ženami, dokonce i s dětmi. Pohled na ně, na oběti nacistické zvěře a krutosti, byl strašný. Do továren se ploužily sotva stíny dřívějších mladých lidí. Oblečení do zbytku uniform, do roztrhaných civilních šatů, obklopeni strážnými, chodili den co den na svou strastiplnou denní pouť, do továrny, na staveniště, na pole.⁸

⁸ O sovětských válečných zajatcích a civilních dělnících, tzv. ostarbeitrech na československém území viz Z. Konečný–F. Mainuš, *Sovětská váleční za-*

Ukrajinská a běloruská děvčata a chlapci, sotva škoле odrostli, pod dozorem surových „verkšuců“ dřeli od rána do pozdního večera na své zotročitele. Sotva se první zubožení sovětští občané objevili na pracovištích, kde byli také příslušníci jiných národů, stali se středem pozornosti a spontánní pomoci. Všichni se snažili ulehčit jim jejich přetěžký úděl. Nebylo snadné navázat s nimi osobní styk. Byli stále přísně stráženi a pokud možno i izolováni od ostatních. Za poskytnutí jakékoli pomoci byly ukládány nejprísrnější tresty. Kdo však mohl zdržet vlnu sympatií a solidarity s trpícími vojáky Rudé armády, s ženami a dětmi zahnanými za ostnaté dráty? Pomoc, kterou Češi i ostatní cizinci poskytovali sovětským občanům, byla mnohostranná a přinášela jim ulehčení.

Existuje množství dokladů, z nichž je zřejmé, že např. Češi neodmítli pomoc sovětským občanům, byť to bývalo spojeno s nemalým nebezpečím. Sovětští občané, kteří prošli hrůzami fronty, zajetí, strašnými roztrídovacími tábory a byli vydáni na pospas pohrdání a šikanování, setkali se konečně s lidmi, kteří jim poskytli kus chleba nebo cigaretu. Ale hlavně jim dali pocítit lidskou účast. Konečně opět slyšeli přátelská slova, viděli úsměv na tvářích svých nových přátel.

Uvedme aspoň jeden příklad. V malém durynském městě pracovala skupina českých dívek z ročníku 1924. Jedna z nich vzpomíná na skupinu ukrajinských děvčat takto: „Ukrajinky byly zpočátku ve styku s námi velmi opatrné. Přes všechno utrpení byly optimistky. Měly jsme mistra, od kterého jsme nemohly očekávat nic dobrého. Nad jedním strojem pracovala malá Duňa. Když spatřila mistra, zapla honem mašinu a on k ní přišel se slovy: ‚Los, los, arbeiten‘. Ona na to: ‚Nix essen, nix rabota‘. Přišla tuhá zima. Děvčata brala z dílny tajně vlnu, aby si upletla ponožky, šály apod. Až jednou si toho všimlo vedení a vrátný dvě děvčata chytil. Za trest všechna dostala devět dní jen jednou denně jíst. To bylo strašné, protože v té době dostávala na oběd jen trochu poloshnilých brambor. Vždy jsem dávala, a také mé kamarádky, Duni nebo Máši či jiným ruským přítelkyním jídlo pod stroj, aby Němci nic nezpozorovali.“⁹

Ceši, Francouzi, Belgičané i ostatní pomáhali svým sovětským spolupracovníkům, ať už to byli civilní „ostarbeitři“, nebo váleční zajatci, nejen potravinami. V mnoha případech jim opatřili civilní šaty a jiné věci potřebné k útěku. Mezi občany SSSR byli příslušníci komunistické strany a komsomolci. V těžkých podmínkách zajetí museli být nesmírně opatrní, aby nacisté nezjistili, že byli doma byť jen řadovými členy těchto organizací. Běda, jestliže se jméno některého válečného zajatce nebo „ostarbeitra“ dostalo do seznamu podezřelých z příslušnosti ke komunistické straně. Následovala už jen cesta na gestapo a odtud do některého vyhlazovacího tábora, jakým byl Mauthausen nebo Osvětim.

Přes toto veliké nebezpečí dala se ilegální činnost jednotlivců i skupinek sovětských komunistů, komsomolců a dalších vlastenců vycítit téměř v každém táboře, na každém pracovišti. Povzbuzovali své krajany a v rozhovorech se svými spolupracovníky z jiných národů seznamovali je se

jatci na československém území za druhé světové války, Historie a vojenství, 1965, č. 3. Z. Konečný—F. Mainuš, Sovětští civilní občané na nucených pracích v okupovaném Československu, Sborník Matice moravské, 1964.

⁹ F. Mainuš, *Totální nasazení*, str. 154.

svou zemi, s výstavbou socialismu a s jinými otázkami. Tak se často Češi, Francouzi a jiní poprvé z úst sovětských občanů dovidali o problémech, o nichž dosud jen četli nebo věděli málo.¹⁰

Velká vítězství sovětských armád, která wehrmacht nejen zastavila, ale vytlačovala jej ze svého území a v konečné fázi začala osvobozovat další země ve východní a střední Evropě, získávala další obdiv a sympatie i nové stoupence. Všichni obdivovali statečnost vojáků a partyzánů. Také občané SSSR, kteří se dostali do rukou nacistů a živořili v jejich táborech, projevovali neuvěřitelnou statečnost a vytrvalost a snažili se i v nejtěžších podmínkách pokračovat v boji s nepřítelem.

V četných knihách jsou popsány boje porobených národů proti fašismu. Je známo, jaký význam mělo hnutí odporu vedené komunisty v Jugoslávii, Francii a Itálii, ale také u nás. Méně je už známo, že také uprostřed Německa, mezi těmi nejubožejšími, mezi vězni koncentračních táborů, ale také mezi civilními občany zavlečenými na nucené práce, rozvinulo se významné hnutí odporu, které nadělalo vážné starosti nacistické bezpečnosti a poškozovalo válečnou výrobu. V mnoha koncentračních táborech byly ilegální skupiny, mající nemalý význam pro táborový život. Existovaly např. v Buchenwaldě, ale také v táborech s nejkrutějším režimem, jako byla Osvětim nebo Mauthausen.¹¹ Pro ilegální práci bylo výhodné, jestliže se do tábora dostala skupina komunistů, kteří již z předchozí doby měli zkušenosti z ilegální práce. Tak tomu bylo např. při příchodu velkých transportů sovětských válečných zajatců do koncentračních táborů. Ti, kteří přežili hromadné likvidace a nelidské táborové podmínky, stali se jádrem ilegálního hnutí odporu. Bezbranní a k smrti odsouzení lidé se snažili vést nerovný zápas o své životy i životy svých kamarádů. V některých koncentračních táborech se připravili ti nejstatečnější k odporu proti pokusům likvidovat osazenstvo před příchodem osvobozeneckých vojsk. Před ilegálními výbory vězňů, jejichž složení např. v Mauthausenu, Buchenwaldu, Dachau nebo Sachsenhausenu bylo mezinárodní, stála vážná otázka, jakmile se fronta přiblížila. Mají vyvolat povstání či vyčkat příchodu osvobozenecké armády? Jak se který ilegální výbor rozhodl, záviselo pochopitelně na okamžitých podmínkách. V každém případě však díky obrovskému úsilí tisíců neznámých i jmény známých vězňů, kteří neváhali riskovat své životy, byly zachráněny tisíce lidí od jisté smrti. Byly zlepšeny životní podmínky. Nedá se přehlédnout ani to, že ilegální výbory vězňů, v nichž přední úlohu měli komunisté různých národností, podílely se značnou měrou na narušování válečné výroby.¹²

Také mezi civilními dělníky, nasazenými do válečného průmyslu a dopravy na německém území, rozšířil se odpor proti nacismu. Také oni byli ovlivněni komunistickými myšlenkami. Seznamovali se s nimi nikoli na školeních nebo studiích, ale v podmínkách nasazení. Přijímali za své po-

¹⁰ Na základě vzpomínek bývalých nasazených Čechů se dá usuzovat, že Češi se často se svými spolupracovníky ze SSSR bavili o tamních poměrech. Občané ze SSSR byli zpočátku velmi opatrní, ale pak otevřeli českým přátelům svá srdce a svěřovali se jim nejen s osobními starostmi, ale seznamovali je s mnohými otázkami a problémy své země.

¹¹ M. Moulis, *Neviditelná fronta*, str. 94 n.

¹² Tamtéž, str. 87 n.

krokové názory na život, na vývoj ve světě po skončení války a vytvářeli si své životní kredo.

Vzpomeňme desetitisíců českých chlapců a děvčat z ročníků 1918–1922 i z ročníku 1924. Byli nahnáni do Německa doslova ze školních lavic. Museli opustit své domovy, rodiče i zaměstnání. Žili v přeplněných lágrech ve stálém hladu, ve strachu z nejbližšího leteckého útoku. Mnohahodinová těžká, vysilující práce a neustálé šikanování německých nadřízených, hrozby gestapem apod., to vše působilo na mladého člověka tíživěji než na osoby starší. Nikdo se nepodroboval rád a dobrovolně řádu zavedenému nacisty. Každý se snažil obejít i ty nejprísnejší zákazy a nařízení, přelstít nepřítele. Stalo se nepsaným zákonem nejen našich, ale i ostatních nasazených, že je dovoleno používat všech prostředků k jeho oklamání. Doslova lavinovitě se šířila snaha vyhýbat se práci. Když už je nutno pracovat, tedy s co nejmenší námahou. Existovala dlouhá řada způsobů a stupňů odporu proti nenáviděnému režimu. Od nejběžnějších, k nimž náleželo překračování táborového řádu, pomalá práce, až po uvědomělé poškozování výroby, sabotáž a boj se zbraní v ruce.¹³

Statisíce zavlečených uprchlo z Německa. Vesměs se snažili dostat do vlasti. Mezi uprchlíky byli četní Češi. Některým se útěk podařil, jiní byli polapeni a pykali za svůj čin v trestních táborech. Nebylo však technicky možné uhlídat miliónovou armádu cizinců a ani tak dobře vybudovaný bezpečnostní systém, jakým disponovalo nacistické Německo, útekům nezabránil. Válečná výroba ztratila tak statisíce pracovních sil.¹⁴

Tisíce uprchlíků, kterým se podařilo ujít kontrolám, raziím a štvanicím, jichž se účastnily bezpečnostní složky i německé civilní obyvatelstvo, dostaly se do svých domovů. Někteří přešli hranice Německa nebo se připojili k partyzánským oddílům v obsazených zemích. Mohli bychom uvést stovky úspěšných i nezdařených útěků do Švýcarska, Francie, ale také do Jugoslávie. Podnikali je i naši občané spolu se svými kamarády z jiných zemí. Desítky odvážlivců, chtějících se po přechodu německých hranic připojit k bojovníkům proti fašismu, k partyzánům, zaplatily za svůj čin životem. Nacistické soudy byly nemilosrdné a za pokus útěku do zahraničí vynášely kruté tresty.¹⁵

Válečná výroba byla vítaným objektem pro činnost ilegálních bojovníků. Drobné i větší sabotáže a destrukce byly jejich nebezpečnou zbraní. Stanné soudy projednávaly nesčetné množství případů sabotáží, jichž se dopustili nebo měli dopustit totálně nasazení cizí příslušníci. Ale i váleční zajatci a vězni z koncentračních táborů využívali vhodných příležitostí a narušovali citelně chod práce v dílnách a všude, kde k tomu byly možnosti.¹⁶

¹³ M. Moulis, *Mládež proti okupantům*, Praha 1966, str. 173 n.

¹⁴ Z Německa utíkalo také mnoho Čechů. Mnozí polapeni byli posláni do pověstných pracovních výchovných táborů, např. Gross-Beeren u Berlína, Záluží u Mostu a jiných, jejichž režim se svou surovostí nijak nelišil od koncentračních táborů. Blíže viz F. Mainuš, *Totální nasazení*, str. 131 n.

¹⁵ Tamtéž, str. 172 n. Viz F. Jordán, *Mezi slovinskými partyzány*, Historie a vojenství, 1966, č. 2.

¹⁶ Spisy bývalých nacistických soudů obsahují nesčetné rozsudky, vynesené nad příslušníky různých států za sabotáže a destrukce. Také Češi stáli mnohokrát jako obžalovaní před nacistickými soudci. Viz F. Mainuš, *Totální nasazení*, str. 175 n.

V Německu plném cizinců, bombardovaném bez přestání tisícovými svazy letadel, protkaném sítí špiclů a agentů gestapa, fanatických nacistů, vznikaly četné ilegální skupiny, složené z antifašistů různých národností. Významná role připadla antifašistům a komunistům německým, byť byli od roku 1933 krvavě pronásledováni. Je známa činnost a význam některých komunistických ilegálních skupin, spolupracujících s antifašisty jiných národů i s válečnými zajatci. Velkou aktivitu v tomto směru vyvíjeli také sovětsí občané, ač podmínky pro takovou činnost byly nesmírně obtížné. Gestapu se podařilo odhalit několik rozvětvených ilegálních organizací sovětských válečných zajatců a civilních dělníků, které spolupracovaly s německými a jinými antifašisty. Pracovali v nich také čeští občané. Uveďme aspoň jeden případ. V roce 1942 založili němečtí antifašisté skupinu nazvanou Antifaschistische Volksfront. Jejími členy byli také Poláci, Francouzi a další cizinci. Skupina navázala styk s ilegální skupinou sovětských válečných zajatců. Významnou úlohu v této mezinárodní organizaci měl Čech Karel S. Mervart, nasazený v jedné továrně v Mnichově. Mezi Čechy byl znám jako vášnivý propagátor Sovětského svazu. Často se svými krajany hovořil o obnovení Československa a prohlašoval, že vítězem v této válce bude SSSR. V organizaci mu byla svěřena propagační práce mezi cizími dělníky. Napojil se na ilegální organizaci sovětských válečných zajatců, nazvanou Bratskoje sotrudničestvo vojenoplennych. Na schůzce, na níž si němečtí komunisté vyměňovali názory na společný postup v boji proti nacistům se sovětskými ilegálními pracovníky, dělal tlumočnicka. Pomáhal zakládat ilegální organizace na území Rakouska a měl hlavní referát na schůzce ilegální skupiny sovětských válečných zajatců. Hovořil na ní o významu komunismu v boji s nacistickými okupanty. Gestapu se podařilo odhalit tuto skupinu i organizaci německých antifašistů. Krvavě se pomstilo. Stovky příslušníků těchto skupin zaplatily za svou statečnost svými životy. Také Mervart byl popraven.¹⁷

Uvedený příklad je jedním z dokladů o úzké spolupráci antifašistů, vedených zkušenými německými, sovětskými i jinými komunisty v nesnadných podmínkách doslova před očima gestapa a vojenského abwehru.

Mohli bychom vypočítávat další skupiny, větší i menší, mající stejný cíl: boj proti nacismu. Jejich členové pocházeli z různých zemí, často se sotva domluvili. Ale pojila je touha po svobodě, po životě v míru.

Nacistický režim se nemilosrdně vypořádával se svými odpůrci, ať byli z kteréhokoli státu. Posílal do koncentračních táborů Němce i Čechy, Francouze i občany SSSR. Na popravištích vydechli antifašisté ze všech zemí. Byli mezi nimi bojovníci neviditelné fronty, o níž se nepsalo. Tato neviditelná fronta sdružovala statečné z masy deportovaných, vězně i civilní dělníky. Antifašisté ze všech koutů Evropy byli silní svou vírou v osvobození člověka, nezbytností nasadit a v případě potřeby i obětovat život v boji proti bezpráví, surovosti, nelidskosti a nespravedlnosti. Politicky nejvyspělejší komunisté pokládali za svou povinnost osvětlovat svým kamarádům společnou úlohu v boji s utlačovateli, vytvářet prostor pro

¹⁷ Tamtéž, str. 177. Srov. také N. F. Kjung—I. R. Talmant, *Iz istorii dvizženija soprotivlenija sovětskich ljudej v lagerach gitlerovskoj Germanii (1941 až 1945 gg)*. Istorija SSSR, 1959, č. 5.

solidaritě a v případě potřeby bojovat za život ohrožených. Objasňovali vývoj světa a svých zemí po skončení válečného zápolení a po porážce nacismu a fašismu.

Každodenní boj proti nelidskosti, zvláště v koncentračních táborech, byl nesmírně obtížný. Jen těžce se prosazoval v krutém prostředí, v němž mnozí propadli lhostejnosti, sobeckosti, nevraživosti a skepsi. Život v těžkých a nejtěžších podmínkách táborů vedl ke vzájemnému poznávání příslušníků různých národů a k navazování kontaktů mnohdy velmi trvalých.

V průběhu svého pobytu na německém území poznaly milióny příslušníků evropských národů fašismus z vlastních zkušeností. Velká část z nich se později, po skončení války, stala oporou všech snah, které bojovaly proti silám, majícím v úmyslu rozpoutat nový válečný konflikt.

Po skončení druhé světové války zaznamenaly v některých zemích prudký rozmach komunistické strany. Podíl na tom měl vítězný zápas SSSR se silami fašismu. Mezi novými komunisty bylo nemálo těch, kdo se právě na německém území seznámili se zásadami komunistické ideologie a přijali ji za svou. Trpké válečné zkušenosti a styk s příslušníky komunistických stran pomohly mnohému Francouzi, Čechovi nebo Italovi nalézt odpověď na otázku, jaká má být jeho politická cesta v dalším životě.